

Počátky benediktinských klášterů v českých zemích

1. Od 5. století, kdy se v západní Evropě šíří mnišské hnutí, byla zde napsána celá řada pravidel klášterního života, tj. řeholí; významu zasahujícího celý křesťanský Západ však dosáhla pouze jedna z nich – ta, kterou pro svůj klášter napsal Benedikt z Nursie.

Na základě jediného zdroje informací, který, kromě samotné Benediktovy *Řehole*, máme k dispozici, totiž II. knihy *Dialogů* papeže Řehoře I. Velikého († 604; *Dialogy*, které ovšem nelze chápat jako doklad pramenné povahy podle nároků, jaké naše doba na historiografii klade, psal Řehoř kolem r. 593), lze stanovit základní obrysy a chronologii Benediktova života: narodil se kolem roku 480 (rok odvozen z tradovaného data úmrtí) v Nursii (střední Itálie, dnešní Norcia), zřejmě v majetnější rodině svobodných římských občanů (tomu by nasvědčovala zmínka o Benediktových studiích v Římě); pozdější tradici uváděná příslušnost k patricijské a senátorské rodině Aniciů není příliš pravděpodobná.

Jak vypráví autor *Dialogů*, záhy, znechucen zhýralým životem velkoměstské společnosti, opouští Benedikt Řím a odchází nejprve do Enfide / Effide (dnes Affile), poté do samoty v Subiacu východně od Říma. Tam se setkal s mnichem Romanem, který jej uvedl do mnišského způsobu života; zanedlouho si jej mniši z kláštera Vicovaro (u Tivoli) zvolili po smrti svého představeného opatem. Záhy však došlo ke sporům – Benedikt nebyl ochoten smířit se se světským způsobem života vicovarské komunity a poté, co se jej mniši pokusili otrávit, odchází nazpět do samoty u Subiaca.

Po návratu jej začínají vyhledávat lidé toužící po mnišském životě a zanedlouho vyrůstá v okolí Subiaca dvanáct malých klášterů, každý s dvanácti mnichy v čele s opatem.

Vzrůstající Benediktova popularita a vliv vzbudily zášť Florencia, představeného místní církve; Benedikt ve snaze předejít kulminaci konfliktu opouští Subiacum a roku 529 zakládá na Monte Cassinu v Latii, asi 140 km jižně od Říma, na místě bývalé Apollonovy svatyně, klášter.

Zde Benedikt napsal, příp. dokončil nebo zredigoval vlastní řeholní pravidla, v nichž využil starších asketických a duchovních spisů, zejm. díla Jana Cassiana, Basila Velikého, galských řeholí a životopisů jurských otců, spisů sv. Pachómia a Augustina a především anonymní Řehole tzv. Magistra – v *Řeholi* tedy Benedikt promyšleně soustřeďuje asketické tradice egyptské, syrské, maloasijské, severoafrické, galské a jurské a přizpůsobuje je své představě řeholního života.

Benedikt zemřel 21. 3. 547 (datum je tradované); církev si připomíná památku sv. Benedikta 11. 7. (výročí přenesení ostatků), benediktini i 21. březen.

Benediktova *Řehole* nedosáhla celoevropského vlivu v době svého vzniku, kdy byla jednou z mnoha, ale až pozdějším vývojem mnišství v Evropě. Přibližně po dobu dvou století je v západoevropských kláštřech užívána spolu s jinými, zejména s řeholními pravidly sv. Columbana (zde je ovšem potřebné další upřesnění na základě výzkumů dobových poměrů, zejména v Itálii); teprve koncem 7. stol. se s RB jako jedinou závaznou normou řeholního života setkáváme v Anglii. Zřejmě je, že v kláštřech kontinentální Evropy se RB jako výlučná řehole prosazuje až počátkem 9. století zásluhou jiného Benedikta, mnicha z Anianu, jemuž se s podporou císaře Ludvíka Pobožného v letech 816–818 podařilo završit proces sjednocování mnišských pravidel a zvyklostí v rámci karolinské říše.

Novozákonní ideál pospolitého života (např. Sk 4,32.35) bez manželství (Mt 19,11 nebo 1 Kor 7,32–35) se v antických křesťanských obcích šířil výrazněji mezi ženami, což bylo podmíněno mj. i kulturními a sociálními podmínkami života tehdejší společnosti (nemožnost uplatnění žen ve veřejném životě, početní převaha žen v křesťanských společenstvích a současně odmítání smíšených sňatků, tj. manželství s muži – pohany). Takřka jedinou možností, jak se ženy mohly domoci jisté míry osobní nezávislosti, představoval život Bohu zasvěcených panen nebo vdov; rozšíření tohoto životního stylu napomohl i fakt, že církev jej od počátku podporovala jako pozemský obraz „andělského života“ (např. Cyprianus z Kartága).

Komunitní způsob života Bohu zasvěcených osob (týká se jak žen, tak i mužů) nebyl zpočátku organizován (což je charakteristické pro všechny lokality, v nichž se asketický život křesťanů a křesťanek objevuje, počínaje Egyptem) vyvíjel se ze spontánně vznikajících asketických společenství, obvykle v domech žen z římských patricijských rodů, teprve v průběhu 5. a 6. století vznikají komunity „regulované“ systematickými pravidly a oddělené od okolního prostředí.

Založení ženské větve mnišství, které se řídí *Řeholí* sv. Benedikta, tradice přičítá jeho sestře–dvojčeti, sv. Scholastice († kolem r. 543/547); i když není jisté, zda klášter v Piumbarole, kam bývá klášter sv. Scholastiky situován, užíval od počátku RB; pravděpodobně se ženské kláštery na Západě řídily podle místních podmínek interpretovanými asketickými spisy církevních a mnišských otců, zejm. sv. Augustina, Athanasia a Jana Cassiana, nebo pravidly, která byla určena (podobně jako RB) jednotlivým komunitám, např. řeholí Caesaria z Arles. V době, kdy se v rámci karlovské říše v 8. a 9. století prosazuje RB jako všeobecně závazná norma řeholního života v kláštorech mužských, dochází ke sjednocení na této bázi zřejmě i v ženských komunitách; tento stav trvá až do přelomu 10. a 11. stol., kdy se na Západě objevují nové formy řeholního života, často programově navazující na „zapomenuté“ předbenediktinské řeholnictví, zejména augustinovské. V průběhu dalších staletí dochází k dobovým a místním transformacím ideálu Bohu zasvěceného života, jejichž výsledkem je (zejm. v ženském řeholnictví) mnoho forem uskutečňování ideálu života pro Boží království.

V právně-organizačním smyslu do dnešních dnů neexistuje „benediktinský řád“. Teprve roku 1893 se na naléhání papeže Lva XIII. jednotlivé benediktinské kongregace spojily v konfederaci v čele s opatem primasem, sídlícím v Římě, u něhož ale nelze hovořit o bezprostřední řídicí moci. Poměrně velká samostatnost jednotlivých kongregací i klášterů se z velké části opírá o *Řeholí* svatého Benedikta, interpretovanou opatem. Když Benedikt *Řeholí* sepsal a doplňoval, neměl v úmyslu založit »řád«, i když nevylučoval, že by jeho *Řeholí* mohla užívat i jiná mnišská společenství. Benedikt, v souladu s nejstarší tradicí, předkládá v řeholí jakýsi „orientační výťah“ z Bible; vzorem pro mnišský život je sám Kristus a mniši jsou v tomto pojetí křesťané, plně se angažující pro Boží království. Benedikt nepíše „zákoník“, podává souhrn svých zkušeností mnicha a představeného komunity, zřejmě i s myšlenkou na opaty, kteří budou po jeho smrti vést jím založené kláštery.

2. V Čechách byly kláštery zakládány od druhé poloviny 10. století a pozvolna se z nich utvářely instituce plnicí obdobné funkce, jaké byly v té době vlastní klášterům západoevropským. Benediktinští mniši však působili v českých zemích dříve, než tu existovaly kláštery, a to jako misionáři – v 9. stol. připadla tato úloha ve zvláštní míře řezenskému benediktinskému klášteru sv. Emmerama, který byl spojen s biskupským stolcem. Pravděpodobně ve Svatém Emmeramu vytvořil kolem poloviny 9. století tzv. Bavorský geograf *Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii*, soupis slovanských kmenů mezi Dunajem a Baltem, založený na podrobných znalostech, jako praktickou pomůcku pro kupce a misionáře (dochován je opis z 11./12. století). V klášteře svatého Emmerama rovněž vznikly tzv. *Frizinské památky*, pontifikál se zpovědní modlitbou, zpovědní homilií a zpovědní formulí v staroslověnském jazyce. No-

vější badatelé se přiklánějí k tomu, že kodex byl sepsán misionářem Lužických Srbů Bosonem († 970), který byl pravděpodobně mnichem ve Svatém Emmeramu a dost možná sám Slovan, na základě vlastních misijních zkušeností a za použití předloh ve vlastním klášteře, a to u příležitosti ustanovení za biskupa v Merseburgu. Z řezenského kláštera pochází rovněž penitenciář v klášterní knihovně v Teplé s modlitbou ke svatému Emmeramovi. Mnohé nasvědčuje tomu, že ve Svatém Emmeramu bylo řádné skriptorium k zhotovování liturgických knih pro slovanské misie. Prokazatelně zde vznikla i nejstarší latinská václavská legenda *Crescente fide*. Že se Čechy už záhy orientovaly na Řezno, dokládá také přebírání patrocinií a křestních jmen. Kostely zasvěcené Panně Marii, apoštolům Petru a Pavlovi a sv. Jiří měly své patronátní kostely v Řezně (původním patronem klášterního kostela byl ve Svatém Emmeramu sv. Jiří). Samo jméno Emmeram bylo do staré češtiny převzato jako »Jimram«. Po biskupu Baturichovi (817–847) zaujal v misijním díle Řezna ústřední postavení biskup Michael (941–972). Ten vyslal svého spolubratra ze Svatého Emmerama Bosona na misie zahájené císařem Otou Velikým východně od Sály. Konečně do Řezna za vzděláním poslal své děti Boleslav I. – Strachkvasa do Svatého Emmerama, kde žil jako bratr Kristián, a Mladu k řeholnicím do Obermünsteru. Založením samostatného biskupství v Praze, jeho vyčleněním ze salcburského metropolitního svazku a podřízením Mohučí vliv Řezna – a tím i benediktinů ze Svatého Emmerama – znatelně ustoupil.

3. V souvislosti se založením pražského biskupství vzniká ženské opatství při už existujícím kostele svatého Jiří na Pražském hradě. Tento kostel založil kníže Vratislav kolem r. 920. Nejstarší klášter benediktinek v zemi (a nejstarší klášter v Čechách vůbec) u kostela sv. Jiří nechal přestavět kníže Boleslav II. mezi lety 967–973 se souhlasem papeže Jana XIII. První abatyši zde byla jeho sestra Mlada. O jejím životě víme velmi málo: nevznikla o ní žádná soudobá legenda, nejstarší informaci o jejím životě přináší Kosmas, který svou kroniku píše až o 125 let později; neznáme ani zdroj zprávy kronikáře Jindřicha z Heimbürgu (FRB III., s. 307), který byl o českých poměrech sice dobře informován, je však autorem ještě pozdějším než Kosmas – tvoří na přelomu 13. a 14. století.

Byla nejmladší ze čtyř dětí (odtud snad jméno „Mlada“, lat. Milada) českého knížete Boleslava I. (929/935–967/972) a jeho manželky Biagoty. Místo ani rok Mladina narození neznáme, z datace pozdějších událostí lze usuzovat na rozmezí let 930–945.

Někdy kolem roku 965–966 asi Mlada vstoupila do kláštera benediktinek u kostela sv. Anežky v Římě, v klášteře pobývala snad dva roky (pokud vůbec – podle jiné hypotézy poznala prostředí ženských klášterů v Řezně, viz výše). Dobu lze určit jen přibližně, celou vládu Boleslava I. provází chronologické nejasnosti. Mladina cesta do Říma se uskutečnila mezi roky 965–969, snad koncem r. 966, kdy byla podniknuta třetí římská jízda císaře Oty I. – dcera českého knížete, nesoucí papeži důležité poselství svého otce (nebo bratra, možná byl knížetem již Boleslav II.), mohla být v průvodu císařově.

V diplomatickém jednání s papežem, při němž Mlada zastupovala českého panovníka, dosáhla dvojího úspěchu: zřízení biskupství a založení prvního kláštera v Čechách. Papežský indult k založení biskupství a kláštera se v původním znění nedochoval, ale z poznámky v Kosmově kronice známe text, který byl za listinu papeže Jana XIII. považován, a právě ten nám zachoval nejstarší zmínku o Mladě. Kosmas píše, že Mlada byla „panna Bohu zaslíbená, v Písmu svatém vzdělaná, křesťanskému náboženství oddaná, obdařená pokorou, v hovoru libezná, štedrá příznivkyně chudých a sirotků a veškerou počestností mravů ozdobená“ – podle toho lze soudit, že se Mladě dostalo nejen obvyklých základů křesťanské výchovy, ale i vzdělání v latině a možná i ve staroslověnině. Pozdní tradice klade úmrtí kněžny Mlady – abatyše Marie – k 8. nebo 9. únoru (svatojiřské nekrologium) roku 994 (letopočet poprvé zmiňuje J. Crugerius r. 1669). Byla pohřbena ve svém klášteře, v kapli sv. Anny (původně zasvěcené P. Marii).

O první komunitě svatojiřského kláštera nemáme přesnějších zpráv, Mlada, nyní již abatyše Marie, s sebou možná přivedla řeholnice z Říma. Větší část konventu pak tvořily dcery šlechtických rodů jak domácích, tak i z blízké ciziny.

Svatojiřský klášter se na dlouhou dobu stal nejvýraznější stavbou Pražského hradu. Vznikl zde objekt náročného architektonického uspořádání, blízký stavbám otonské architektury v Sasku – vzorem byl snad klášter u sv. Wigberta v Quedlinburgu, jehož zakladateli byli sv. Matylda a její syn, král Oto I.

Význam kláštera pro české země spočívá jednak v uvedení mnišství, jednak v položení základů pro výchovu žen (především ovšem z aristokratických rodin), a to zřejmě nejen těch, které do něho vstupovaly jako mnišky. Abatyším (tři pocházely z rodu Přemyslovců, mnohé další z předních českých rodů) udělil Karel IV. r. 1348 knížecí titul a právo korunovat spolu s pražským arcibiskupem české královny, dále pak rozsáhlou soudní pravomoc na majetcích kláštera. Benediktinky svatojiřské se kromě chórové modlitby zabývaly v ženských klášterech tradičními ručními pracemi – zhotovováním bohoslužebných rouch a jiných ozdob pro kostely a oltáře, ale také výchovou dívek a literární činností.

4. Dvacet let poté, roku 993, následovalo v Břevnově založení prvního mužského kláštera. Rozbor klášterních listinných pramenů a nejstaršího literárního zpracování založení Břevnova a jeho nejranějších dějin v první redakci Pulkavovy kroniky ze 14. století (je možné, že pro příslušnou pasáž byla podkladem nedochovaná kronika břevnovského kláštera z doby opata Bavora z Nečtin), potvrzuje kontinuální povědomí o založení kláštera kolem roku 993 jako společného díla pražského biskupa Vojtěcha a knížete Boleslava II.

Vojtěch Slavnikovec, druhý český biskup (982–997), se s benediktiny seznámil snad již v době svých studií na katedrální škole v Magdeburgu, kam byl v šestnácti letech poslán svými rodiči. Magdeburg v té době patřil k nejvýznamnějším centřům otonské říše; jako arcibiskup zde v době Vojtěchových studií působil benediktin a potomní misijní biskup Adalbert, stoupenec řeholní reformy vycházející z lotrinských klášterů, která kdadla velký důraz na chórovou bohoslužbu a asketické prvky mnišského života.

V době Vojtěchova biskupského působení existoval již na Pražském hradě klášter benediktinek u kostela sv. Jiří (viz výše).

Další příležitost seznámit se s *Řeholí* sv. Benedikta měl Vojtěch v Itálii. Zklamán neúspěchy biskupské činnosti, opustil r. 989 Prahu a odešel do Itálie; zde se seznámil nejprve s italskořeckým mnišstvím ve Valleluce, posléze v Římě r. 990 vstoupil do kláštera svatých Bonifatia a Alexia na Aventinu, kde žili římsí i řečtí mniši.

Když se na naléhání svého metropolity, arcibiskupa mohučského, a na papežův příkaz navrátil koncem roku 992 zpět do Prahy, vzal s sebou dvanáct mnichů z aventinského kláštera do Čech. Zde pro ně společně s knížetem Boleslavem II. založil na půli cesty mezi Prahou a Bílou horou roku 993 opatství „ke cti Matky boží Panny Marie, sv. Benedikta, sv. Alexia a Bonifatia“ (Pulkava; ve své kronice rozšiřuje zasvěcení o mariánské patrocínium) – pro vztah biskupa Vojtěcha k založení kláštera je toto patrocínium významnou indicií, neboť Alexius a Bonifatius byli titulárními ochránci aventinského kláštera, v němž Vojtěch přijal mnišský stav. (Je vhodné doplnit, že i když není pádný důvod k zavrhování břevnovské domácí tradice a zprávy v *Pulkavově kronice* o osídlení mnichů z Říma r. 993, je možné, a některé souvislosti tomu nasvědčují, že břevnovský klášter byl budován již v letech 984–988; zmiňovaný rok 993 by pak byl datem vysvěcení klášterního kostela sv. Benedikta, Bonifatia a Alexia.)

Roku 996 Vojtěch Prahu znovu, tentokrát definitivně, opustil; jak se zdá, byl Břevnov v prvním období své existence bezprostředně spojen s osudem Vojtěcha a jeho žáků, příbuzných a přátel – první opat v Břevnově Anastasius, snad rovněž původně mnich aventinského klášte-

ra, tradicí ztotožňovaný s Vojtěchovým vychovatelem Radlou a s Astrikem, pozdějším opatem v Pannonhalmě, ostráhomským arcibiskupem a tvůrcem církevní organizace v Uhrách, nejspíše již roku 996, po pádu Slavníkovců, odešel (pravděpodobně přes Polsko) s několika mnichy do Uher; kníže Gejza jim tam vykázal k založení kláštera Martinský vrch (Pannonhalma).

Rímský klášter svatých Bonifatia a Alexia na Aventinu patřil tehdy ke clunyskému okruhu, lze však pochybovat, že to podstatnějším způsobem ovlivnilo břevnovskou komunitu v prvních letech její existence. Důležitější bylo v Čechách angažmá bavorského opatství Niederaltaich. Šest let po Břevnově, roku 999, ještě před přelomem tisíciletí, vznikl druhý mnišský klášter v Čechách na Ostrově, v místech, kde se Sázava vlévá do Vltavy, „Svatý Jan na Ostrově“. Zakladatelem byl Boleslav III. (999–1002/1003). Mniši přišli se svým prvním opatem Lambertem z Niederaltaichu. Tam se právě ujal gorzská reforma, a tak se i české benediktinství prakticky na samém počátku nalézá ve sféře vlivu této reformy. Hnutí vycházející z lotrinského Gorze a ze Svatého Maximina v Trevíru se vědomě odlišovalo od stylu Cluny. I když kladlo důraz na nádherné provedení bohoslužby, zůstávala její délka v přiměřených hranicích. Pro klášterní život jsou tu určující tři ideály: útek ze světa, chudoba a svobodná volba opata. Útek ze světa chápou tyto reformátoři jako „vnitřní uzavření se všemu, co bezprostředně neslouží duchovnímu životu“. V praxi se však tento přístup vždycky dodržet nedal. Útek ze světa vedl ve svých důsledcích k znovuoživení eremitství, jak se s ním konkrétně setkáváme u svatého Vintíře. V pohrdání chudobou byla spatřována hlavní zábrana monastického života. Svobodná volba opata byla nepochybně myšlena dobře; mohla ale mít nedobré následky, protože tím kláštery mnohdy přicházely o královskou ochranu. Jedním z hlavních protikladů vůči Cluny bylo odmítavé stanovisko k jeho centralizmu. U „gorzských“ klášterů se projevuje vazba na panovníky – na rozdíl od Cluny gorzská reforma staví spíše na spolupráci se světskými feudály.

I Břevnov má v Meginhardovi (1043–1089) za opata niederaltaišského mnicha a není zřejmé, zda Břevnov vstoupil do sféry Niederalteichu až díky němu, anebo už dříve, záhy po odchodu opata Anastasia do Uher; pokud se však po odchodu první komunity mnišský život v Břevnově udržel, případně byl velmi rychle obnoven, stalo se tak pravděpodobně za účasti některých bavorských opatství, zejm. právě Niederalteichu. Z konventu v Niederalteichu pocházel také břevnovský mnich Jan, od roku 1063 první biskup olomoucký. Svůj biskupský kostel zasvěcuje niederaltaišskému patronu Mořicovi. Dalším pojítkem mezi Břevnovem a Niederaltaichem je poustevník Vintíř (Gunther). Durynský hrabě Gunther ze Schwarzburgu se roku 1006 stal mnichem v Niederaltaichu. Krátce nato však jako poustevník odešel do »Nordwaldu«, kde založil klášter Rinchnach. Ten se stal dalším spojovacím článkem mezi Bavorsky a Čechy. V Čechách, v Dobré Vodě u Hartmanic, si Vintíř vyhledal ještě hlubší samotu. Po jeho smrti roku 1045 ho opat Meginhard z podnětu knížete Břetislava I. (1034–1055) pochoval v klášterním kostele v Břevnově.

5. Už Karel Veliký obratně začlenil kláštery do mocenské struktury svého impéria, neboť je zakládal na neosídlené půdě a dával jim kolonizační poslání. Tyto panovnícké kláštery se staly opěrnými body organizace říšské správy a také prvkem jednoty západního světa. Je patrné, že k zakládání nebo podporování klášterů vedla Karla Velikého i další panovníky nejen snaha o důsledné prosazení křesťanství, ale i zájmy politické a hospodářské. Kláštery byly, stejně jako jiné církevní instituce, vybaveny pozemky i s lidmi, kteří na nich pracovali a zabezpečovali větší část hmotných potřeb komunity. Nástupci zakladatele darování obvykle dále rozmnožovali, jmění kláštera narůstalo i odkazy, které ve prospěch kláštera činili zbožní věřící ze všech společenských vrstev pro spásu své duše. Ze zakladatelského práva však vyplývalo vlastnické právo na výnos z kláštera, jehož panovníci nebo donátoři náležitě využívali: kláštery byly povinny poskytnout vlastníkům a jejich družinám na cestách ubytování a pohostění. V klášterech nachá-

zeli také zaopatření někteří členové zakladatelských rodů, zvláště ženy. Nebylo neobvyklé, že v čele ženského kláštera stála vdova zakladatele nebo jeho dcera, která k tomu byla od dětství vychovávána. Vlastnické právo uplatňovali panovníci asi do poloviny 12. století, kdy se postupně začínala prosazovat praxe plné pravomoci církevních institucí nad půdou a poddanými.

První zprávy o majetku klášterů lze získat ze zakládacích, resp. darovacích listin. Z nich se ale jenom velmi málo zachovalo v originálech, u těchto důležitých zakládacích listin z přelomu tisíciletí a z 11. století se většinou jedná o opisy z 12. a 13. století. Je pravděpodobné, že byly v té době zhotoveny v souvislosti s vytvářením právní základny pozemkového vlastnictví. Majetkový stav, který je v nich zachycen, pak více odpovídá době skutečného vzniku listiny, popřípadě zahrnuje statky, na něž si klášter dělá nároky, a pouze s výhradami je možné vztáhnout jej na původní klášterní zboží. V tom podstatném se však obsah listin nejspíš kryje s listinami původními. Tak i břevnovský klášter byl nepochybně knížetem Boleslavem II. obdarován světskými statky v míře značné, pravděpodobně však ne všemi, které vyjmenovává „donační listina“, signovaná knížetem Boleslavem II., nesoucí datum 14. ledna 993, jejíž vznik je nutno datovat do 13. století. Podle první redakce Pulkaovy kroniky také Vojtěch předal Břevnovu část ze svého rodového majetku.

Privilegia právní povahy obdržel klášter od papeže Jana XV. (originální dokument – bula z 31. května 993 – se nedochoval, text je znám z jeho potvrzení a inzertu v listině českého krále Přemysla Otakara I. z 24. 7. 1224); privilegia byla později papeži opětovně stvrzována.

Nejspolehlivější doklad klášterních pozemkových vlastnictví pro určitou dobu představují urbáře. „Perlou mezi podobnými památkami historickými“ (J. Emler) je břevnovský urbář z roku 1406. Nejenže je skoro úplný, nýbrž zahrnuje i majetky a práva s jedinečnou přesností.

6. V důsledku husitského ničení a stavebních aktivit barokních prelátů zbylo z románské a gotické architektury klášterů a opatských kostelů jenom málo. Jedinou monumentální klášterní stavbou, která se v Čechách z románské doby zachovala, je kostel svatojiříského opatství benediktinek na Pražském hradě; v letech 1964/1965 Vladimír Piša v břevnovském klášteře nalezl základy předrománské a gotické studnice v místech označených barokním plánem, dále hroby pod sakristií a konečně pod prostorem chóru barokního klášterního kostela zdívo předrománské ochozové krypty, jejíž datace se pohybuje kolem r. 1045.

7. Představuje-li mnišský život v kontextu původní tradice sahající k poustním otcům (srov. např. Vita Antonii, Apofthegmata atd.) „útěk před světem“, Benediktovu variantu nelze ztotožňovat s nepřátelstvím vůči kultuře vůbec. *Řehole* předepisovala mnichům četbu několika stránek náboženské a vzdělávací literatury denně a pravidelné předčítání duchovních a vzdělávacích textů při společném stolování.

Už sama vysoce ceněná slavnostní bohoslužba větší komunity vytváří potřebu dostatečného počtu liturgických knih. K jejich zhotovování – neměly-li být kupovány venku – bylo zapotřebí skriptoria, jak předpokládáme v případě Břevnova v druhé polovině 11. století.

Kromě liturgických úkolů připadá mnichům správa rozrůstajícího se klášterního majetku a také pro tyto účely museli být řeholníci vzděláváni, kláštery byly proto vybavovány nutnou literaturou, především právníkou, historickou i příručkami o hospodářství. Často bývali sami mniši jejich autory. Církevní předpisy ukládaly všem duchovním znalost čtení (samozřejmě latinských textů, neboť v západní části Evropy, která navazovala na antické římské kulturní tradice a k níž patřily, kromě krátké epizody slovanské kultury v období Velké Moravy, také české země, byla latina jediným literárním jazykem), znalost psaní však nebyla spojována se čtením a od řadových mnichů a duchovních nebyla zpravidla vyžadována – v klášterních skriptoriích pracovali školení písaři. I když všichni mniši nesplňovali požadavek literárního vzdělání, byly kláštery, spolu s institucemi světského kléru, dlouho jedinými středisky písemnictví. Potřebné

znalosti získávali příští řeholníci v klášterních školách. V českých zemích lze existenci těchto škol předpokládat v Břevnově a v Ostrově, konkrétní zprávy o nich ovšem nemáme, proto je nutno na úroveň vzdělání usuzovat z analogií ke klášterům západoevropským. Klášterní školy poskytovaly základní vzdělání, hlavními „učebnicemi“ byly žaltář a pozdně antická Donatova gramatika, užívaná pro výuku latiny. Některé kláštery snad kromě vlastního dorostu vychovávaly také laické děti; konkrétní doklady o tom jsou však poměrně vzácné. Přítomnost laických dětí v klášteře působila problémy, takže bývaly „vnější“ školy zakazovány; na druhé straně se rodina v podobném případě vystavovala nebezpečí, že se dítě pod vlivem vychovatelů rozhodne pro život v klášteře. Do klášterních škol byly proto posílány především děti, kterým rodiče určili církevní dráhu.

O práci ve skriptoriích a o bohatství knihoven benediktinských klášterů v době předhusitské se můžeme jenom dohadovat. V novější době bylo na základě dobových kronikářských záznamů a dalších bezprostředních pramenů možné identifikovat alespoň dvě klášterní skriptoria z 11. století. Dobré záchytné body máme v případě kláštera Sázavského. Po návratu slovanských mnichů z prvního vyhnanství r. 1061 (nebo 1062) a před jejich definitivním vyhnáním r. 1096 tam s velkou pravděpodobností vznikla slovanská Legenda o svätém Prokopu; autorem mohl být (v letech 1061–1067) opat Vít. Slovanská prokopská legenda je nezvěstná, před rokem 1096 byla však přeložena do latiny, se značnou jistotou na Sázavě samé. Když v sedmdesátých letech 12. století sepisoval svou kroniku tzv. Mnich sázavský, převzal v takřka nezměněné podobě počátky kláštera z latinské prokopské legendy. Slavení slovanské liturgie na Sázavě předpokládá nejenom existenci slovanských liturgických knih, nýbrž i skriptoria, v němž byly pro mnišskou komunitu rozmnožovány potřebné exempláře.

Když po druhém a konečném vyhnání slovanských mnichů ze Sázavy přišel roku 1097 do tamního kláštera se svými břevnovskými mnichy opat Děthard, v klášteře „nenalezl knihy kromě slovanských“ (tzv. Mnich sázavský). Pokud nebyla tato díla přímo zničena, vzala nakonec zasvě časem, protože jich nebylo zapotřebí, nebyla používána a lidé jim nerozuměli. V téže souvislosti se dovidáme, že opat Děthard dnem i nocí s velkým úsilím sám psal, nechal psát a také nakupoval nezbytné latinské knihy. Písařská činnost opata Dětharda je zároveň indicií existence knihovny a skriptoria v Břevnově, odkud pravděpodobně pocházely předlohy a kde Děthard získal své vzdělání jako písař. Bohužel se z této doby zachoval pouze jediný kodex, který pochází s jistotou z Břevnova: ve vídeňské Rakouské národní knihovně je uchovávan břeunovský kodex z druhé poloviny 11. století, tedy z doby Děthardovy. Obsahuje dílo Hrabana Maura *De laudibus sanctae Crucis*.

Někteří badatelé připisují břevnovskému skriptoriu slavný *kodex Vyšehradský* neboli *Korunovační* a tři kodexy jemu příbuzné. Rukopis se nazývá *kodex Vyšehradský* nebo *Korunovační*, protože byl podle obecného mínění napsán a iluminován pro korunovaci prvního českého krále Vratislava I., jež se konala roku 1086 na Vyšehradě. Stylově je tato skupina rukopisů blízká bavorskému ilumináčnímu umění s centrem v Řezně (Svatý Emmeram) a tvoří ve střední Evropě vrchol románského knižního malířství.

Už po dvě století se badatelé zabývají křtánovskou otázkou, tj. tzv. *Křtánovou legendou* o svätých Václavovi a Ludmile, dílem stojícím na hranici mezi legendou a kronikou. Dnes kolísá mínění, zda ji připsat mnichu Křtánovi (bratrovi Boleslava II.?), který je zmiňován v Prologu – tím by byl vznik díla vymezen přibližně lety 992–994 –, nebo ji považovat za falzum břevnovského opata Bavora z Nečtin (1290–1332). Tomu pak odpovídá otázka, zda byl »Křtán« později stále znovu opisován, nebo je naopak sám pozdější kompilací.

Z některých klášterů se dochovaly knižní soupisy. Nejedná se o kompletní katalogy knihoven, ale o soupisy vyhotovované na základě konkrétních podnětů. Dovidáme se tak, že

břevnovský opat Bavor z Nečtin koupil mezi lety 1296 a 1306 knihy pro opatský kostel v Břevnově a pro proboštské kostely v Rajhradě a Polici: čtyři rozličné knihy mešní, dvě bible, graduál, breviář, antifonář s životy otců, dva žaltáře a agendu. Břevnovský opat Diviš II. (1385–1409) nechal zhotovit několik soupisů knih při inventarizaci v břevnovském opatství, v proboštských a na farách. Vlastní klášterní knihovny však v těchto soupisech zmíněny nejsou, pouze stav v sakristii a v chóru. Inventář z Břevnova lze datovat do doby kolem roku 1390. Obsahuje 62 svazků, prakticky výlučně se jedná o díla liturgického obsahu, určená pro chórovou modlitbu (sem můžeme zařadit i životy svatých: Kateřiny, Vojtěcha, Ludmily, Vintře a Zikmunda), pro mši (knihy perikop, collectoria, graduály), rituály k udílení svátostí a svátostin a nakonec kalendárium s textem *Řehole Benediktovy*.

8. Kláštery (stejně jako biskupové a kapituly) plnily úkoly i v oblasti sociální. Péče o chudé a nemocné přesahovala možnosti středověké společnosti; sociálně slabí lidé byli odkázáni na dobročinnost. Ta sice bídu těchto lidí nemohla odstranit, ale z darů, které na toto poslání kláštery dostávaly, přispívaly ke zmírnění alespoň nejkřiklavějších projevů chudoby rozdáváním jídla a almužen. K tomuto účelu zřizovali světští donátoři i někteří opati zvláštní nadace, z jejichž výtěžků dostával stanovený počet chudých stravu, příp. byla mezi ně rozdělována i určitá finanční částka.

U některých klášterů byly zřizovány také špitály. Původně sloužily jako noclehárny pro poutníky a pocestné. Zpravidla býval zvláštní špitál pro zámožné, hospitale divitum, a zvláštní špitál pro chudé, hospitale pauperum. Špitály pro chudé také záhy přebíraly péči o nemocné a odložené děti. Na vydržování špitálů byla vyčleňována rovněž určitá část příjmů kláštera (v Břevnově je špitál pro chudé doložen právě dochovaným záznamem o platbách pro jeho provoz). Časem se špitály více orientovaly na péči o nemocné, zatímco ubytování pro poutníky se stávalo obchodní záležitostí (některé kláštery nebo i řády vznikaly též za účelem zajištění provozu na hlavních poutních trasách, zejm. do Jeruzaléma, do Říma a Santiaga di Compostella).

9. Nezastupitelný význam měla péče klášterů o zachování paměti na své členy a donátory. K tomu sloužily texty, obrazy, pomníky a obřady. Mniši zaznamenávali jména zesnulých do nekrologií, aby mohli vzpomenout jejich památky ve výroční den jejich úmrtí, nebo do pamětních knih, které pokládali na oltář při mši, aby se tak symbolicky účastnili mše s živými členy komunity, jindy předříkávali jména zesnulých členů konventu a jeho dobrodinců při modlitbách.

Odhlédneme-li od vlastního klášterního kostela, patřily k obdarování klášterů také dvory, části vsí nebo celé vesnice, cla a podíl na clech i kostely s pozemky. I když byly takové kostely klášteru inkorporovány, obstarávali duchovní správu, která s nimi byla spojena, zpočátku většinou kněží světští. Oficiální postoj církve zde nikdy nebyl jednotný. Když tento spor ve 12. století propukl s novou intenzitou, rozhodl I. lateránský koncil roku 1123 v neprospěch mnišské duchovní správy; III. lateránský koncil převzetí obročí spojených s duchovní správou mnichům roku 1179 povolil, jestliže u faráře žilo současně několik spolubratří.

Z fragmentu břevnovského inventáře z konce 14. století například vyplývá, že kostely, které jsou v něm uvedeny – Nezamyslice (1393), Kostelec nad Vltavou (1393), Broumov (1393), Chcebuz (1394), Bříství (1394) a Police (1396) – byly spravovány vždy jedním mničem, který byl „rector ecclesiae“; v Polici se označuje jako „plebanus“. V té době ovšem mnišská správa inkorporovaných farností není pravidlem, pro benediktiny se jím stává až od doby katolické obnovy v 17. stol.

10. Benediktini představují nejstarší formu řeholního života, která, samozřejmě proměňována dobou a místem působení, přetrvala z dob pozdně antického mnišství v prostoru západní části bývalé římské říše až do naší přítomnosti, (nejen) do našich zemí vnesli mnoho

pozitivního: po několik století představovali takřka jediné nositele a tvůrce kultury duchovní i hmotné – byli průkopníci nových agrotechnických, stavebních a dalších výrobních metod, svými kontakty se zahraničními kláštery zajišťovali průběžný přenos jak „praktických“ vědomostí, tak i určitého povědomí duchovní sounáležitosti, která vytvářela jednotící prvek středověké společnosti; alespoň ve své rané fázi předkládaly klášterní komunity svému širšímu okolí také obraz harmonického uspořádání lidských vztahů.

Jednota modlitby a práce, ať už manuální nebo intelektuální (studia jako přípravy na kněžskou službu nebo ve smyslu systematické vědecké činnosti), je pro benediktinskou tradici typickým, i když dobově a místně proměnlivým rysem – bez náležité průpravy by mniši stěží mohli splnit civilizační úlohu, která sice nebyla „programovou“ součástí *Řehole* sv. Benedikta, ale vyplynula přirozeně ze samotné existence organizovaných a efektivně strukturovaných skupin lidí, jakými benediktinské komunity byly.

Podkladem pro tento stručný exkurz do dějin nejstarších klášterů v Čechách je studie J. Zeschicka *Tausend Jahre benediktisches Leben in den böhmischen Ländern*, in Hofmann, J. (bearbeitet). *Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr*. St. Ottilien: EOS-Verlag, 1993, jejíž vydání v českém překladu břevnovský klášter připravuje. Zeschickova práce obsahuje podrobnou bibliografii edic pramenů, sekundární literatury i signatury dochovaných literárních památek, proto nezatěžují toto zpracování rozsáhlejší bibliografií ani poznámkovým aparátem, níže uvádím jen některé tituly, jichž bylo užito pro doplnění a úpravu Zeschickova textu:

Buben, Milan M. *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*. II. Díl / II. svazek: Mnišské řády. Praha: Libri, 2004.

Holzherr, Georg. *Řehole Benediktova / uvedení do křesťanského života (komentář)*. Přel. A. Vandrovec aj. Praha: Benediktinské arcidiocésie sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2001.

Kadlec, Jaroslav (red.). *Bohemia sancta: životopisy českých světců a přátel Božích*. Praha: Česká katolická charita, 1989.

Nový, Rostislav, Sláma, Jiří, a Zachová, Jana (překl. a edd.). *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*. Praha: Vyšehrad, 1987.

Regula Benedicti. Řehole Benediktova. Přel. A. Franecová, V. Engelhart a O. Koupil. Praha: Benediktinské arcidiocésie sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 1998.

Royt, Jan. *Břevnovský klášter: historie kláštera, průvodce, benediktinský život*. Praha: Benediktinské arcidiocésie sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2002.

Vilímková, Milada, a Preiss, Pavel. *Ve znamení břevna a růží: historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*. Praha: Vyšehrad, 1989.

Vlček, Pavel, Sommer, Petr, Foltýn, Dušan, a kol. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha: Libri, 1998, dotisk 1. vyd. 2002.